

“לא דברו חכמים אלא בהווה”

משניות רבות סדורות בצורה סיסטמטית או בצורה סכמתית, כגון יבמות פרק ג' ופרק ה', סוטה פרק ז', שבועות פרק ח', קנים פרק ב' ועוד. מתוכנם של משניות רבות אנו לומדים לעומתם, שחכמי המשנה, התנאים היו מעוררים בים בכל מאודם בחיי יום-יום הרגילים של המון העם. מלמד על כך לא רק המספר הגדול של “מעשים שהיו”, שמדובר עליהם במשנה ואשר משמשים חיזוק להלכה או יסוד לקביעתה. ישנן גם משניות לא מעטות, שאמנם אינן מוכירות “מעשה שהיה”, אבל לצורת הרצאתן הן בוחרות דוגמה מתוך חיי יום-יום וביססו הלכה עליה, או מתארות מצב שכיח ורגיל כדי להסביר את הדינים הקשורים במצב זה. לפעמים מוסיפה המשנה בפירוש “בכל אלו היה מעשה” “זה היה מעשה”¹, וגם “זה היה מעשה בבית שאן”² וכדומה.

“שיירא שחנתה בבקעה”³. מאורע רגיל: קבוצת אנשים מצויה בדרך, רחוק מן הישוב. לחניית לילה הם מקיפים את המחנה בכלי בהמה ובשקי סחורה להגנה מפני שודדים וחיות רעות. לעתים מזדמן להם והם חונים ביום השבת. המשנה מלמדת, מה הם התנאים שצריך לשמור עליהם, כדי שיהיה מותר לטלטל בשבת בתוך המחנה שהקיפוהו בכלי הבהמה או מה שצריך להוסיף עליהם כדי לשמור הלכות שבת⁴. רבי יהודה אומר⁵: “בשיירא דברו”, כלומר בשיירא דווקא התיירו חכמים לטלטל תוך מחיצות כאלה ולא לכל יחיד. על זה משיבים לו חכמים: הדינים שאמרנו הם דינים כלליים. שואל אותם רבי יהודה: אם כן למה פתחתם בשיירא שחנתה? וחכמים משיבים לו: “לא דברו בשיירא אלא בהווה” כלומר: חכמי המשנה בחרו דוגמה מעשית, דבר שקורה תכופות בהווה; הם לא התכוונו לקבוע דינים מופשטים, אלא להדריך את העם איך להתנהג למעשה.

בדומה אנו מוצאים את המקרה של “העני [ה] עומד [בפתח] בחוץ ובעל הבית בפנים”⁶. הדין נקבע בנוסח עתיק ככעין כותרת: “יציאות השבת

שתים שהן ארבע בפנים ושתים שהן ארבע בחוץ", והדוגמה הניתנת "כיצד? העני עומד בחוץ" לקוחה מתוך החיים של העני העומד בפתח כדי לקבל מבעל הבית דבר מאכל, מעשה שבכל יום, ובמיוחד בערב שבת שהוא צריך לדאוג לסעודת שבת. בנוגע לשבת מדגימים את פרטי המעשה על פי פרטי הלכות שבת. כיוצא בה: "מיד התינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין את-רוגיהן"⁷. המשנה מספרת לכאורה מעשיה משעשעת, אבל הגמרא⁸ דנה מה ניתן ללמוד ממנה, ואם המשנה מדברת דווקא על לולבי התינוקות, או אם היא מזכירה אותם רק משום שכך "אורחא דמילתא". "מקבלת אשה [את הלולב] מיד בנה ומיד בעלה ומחזירתו למים בשבת"⁹. כשהבעל עם הבן חוזרים מן התפילה עם הלולב ביד, האשה מקבלת את פניהם בבית ומחזירה את הלולב למים, וזאת מותרת גם לה ואין לגבה איסור טלטול שלא לצורך, לפי דברי הגמרא¹⁰: "מהו דתימא הואיל ואשה לאו בת חיובא היא אימא לא תקבל" רש"י: "דלגבה איכא איסור טלטול", והשווה¹¹: "הניחו בארץ (את הלולב) אסור לטלטלו".

עבודות אפיה ובישול הן מתפקידי האשה בבית¹². לכן, כשהמשנה מדברת על דינים או פעולות הקשורים בתפקידים אלה, היא עוברת, כמובן מאליה, ללשון נקבה. "האשה יושבת וקוצה חלתה"¹³; "האשה שהיא עושה [את העיסה] למכור בשוק"¹⁴, ובהמשך באותה המשנה "נטמאה עיסתה", ובפרק הבא: "כיון שהיא גותנת את המים מגבהת חלתה"¹⁵. וכן בכל המשניות הבאות בהמשך, בכל הפעולות שהאשה מבצעת או הקשורות בה: "הקדישה עיסתה" וכו'¹⁶, בכל אלה המשנה מדברת בלשון נקבה. וכך אנו רואים גם במסכתות אחרות: "האשה שהיא טבולת יום לשה את העיסה וקוצה לה חלה"¹⁷. לעומת זה: "המקדיש פירותיו"¹⁸ — בלשון זכר. "שלוש נשים עוסקות בבצק"¹⁹ וכו'. "האשה ששאלה מחברתה תבלין מים ומלח לעי-סתה"²⁰, ומעיר בעל תפארת ישראל: "ונקט הך דינא בנשים משום דאורחה דמלתא נקט דאשה רגילה בעשיית עיסה". וכן במה שקשור בבישול: "מפני שהיא (האשה) מסננת לתוכו את הירק... מפני שהיא הופכת עליו את הרונקי"²¹. "האשה שהיתה כובשת ירק בקדרה"²², במקום הנוסח הרגיל "הכובש"²³, "המכנס"²⁴, "המוכר", "הנותן" וכו'. פעולות אחרות קשורות באיש, בהן עבודות כבדות, לכן: "לבש בחלוק, כיסה בטלית, בקע בקורי

דום" ²⁶ — בלשון זכר, אחרי שאותה משנה פתחה בלשון נקבה, כשהיא דיברה על קישוטים, שכרגיל נוגעים יותר לאשה: "נתנה קטלא בצוארה, טבעת בידה, שתתה בכוס של זהב [של הקדש]". דרך האשה להשתמש בכאלה, ואם לפנינו ילדה, מתקינים לה דינר (מטבע של כסף) "לתלותו בצואר קטנה" ²⁶. גם הענייה זקוקה למכשירים לטיפוח היופי, ואם כלים אלה שבו-רים, צריך לקבוע הלכה מתי אין לאלה עוד דין כלי הראוי לקבל טומאה. לכן "מראה שנשברה אם אינה מראה את רוב הפנים טהורה" ²⁷, כי אין לה עוד תורת כלי. קורה גם "מסרק של ראש שניטלה אחת משיניהן" ²⁸ שמר תקן אותו "ועשאן (את השן שנשברה) של מתכת", מה דינו של המסרק המתוקן? האשה, בזמן שהיא טמאה, עלולה לקבל מכה בשעת עבודתה, למשל בשעה שהיא גורפת תנור חם ²⁹. "היתה גורפתו [את התנור] והכתה הקוץ ויצא ממנה דם [שהוא טמא] או שנכוה [כשלא נזהרה מחום התנור] ונתנה אצבעה לתוך פיה בטמא" [התנור מחמת הדם או הרוק הטמאים].

מצוי להכניס את היד לפה כדי "ליטול את הצרור" ³⁰. ביחס לדין אין זה משנה מאיזה טעם הכניס את האצבע לפה או למה נטף הדם, ורק מפני אורחה דמילתא נקטה המשנה דוגמה זו. גם בדיני לקט ³¹ ופרט ³², אין זה חשוב, איזה אונס גרם לגפילת השבלים או האשכול מידו של הפועל. הדין תופש באותה המידה אם הבוצר נעקץ על ידי דבורה או הקוצר נבהל מפני נחש. אבל מצב מצוי הוא, שהקוצר תופש מלוא ידו שבלים כדי לקצרן ועמן גם דרדר שגדל בין התבואה, וזה עקצו. אין קוצים גדלים בין הגפנים, לכן הדוגמה אצל הבוצר היא "הוסבך בעלים".

כחמור המשמש לעבודה הנקבה יותר נוחה לנהוג בה מן הוכר, כי אצלה אין "העקשות של חמור" המשמשת משל בולט כמו בזכר. לבהמת רכיבה בוחרים אם כן אתון. כבר אצל בלעם אנו רואים ³³ ששימשה לו לרכיבה אתון, נקבת חמור. המילה התנכית אתון יצאה יותר מאוחר משימוש הלשון ונמצאת במשנה רק כמובאה. בכל זאת ברור לבעל המשנה שחמור רכיבה היא נקבה, ולכן בכל פעם שנוכר חמור בתפקיד זה בעל המשנה ממשיך בלשון נקבה. השווה: "השוכר את החמור להוליכה בהר וכו'" ³⁴. וכך המשנה ממשיכה "מתה או נשברה" "השוכר את החמור להביא עליה וכו'" ³⁵. המשנה היחידה אשר בה נקבת החמור נקראת, אמנם לא "אתון" אבל

"חמורה", היא "חמורה שילדה"³⁸, אבל גם זה רק בחלק מן הדפוסים³⁷. גשים אינן פועלות רק במשק הבית ולפעמים הן לא רק גנדרניות, אלא קורה גם שהן סקרניות. לכן מטמא רבי עקיבא תבשיל של תרומה³⁸ "מפני שהיא (השכנת) חשודה לגלות את הקדירה של חברתה לידע מה היא מב-שלת". ואל יעלה בדעתכם, שרבי עקיבא מפלה את הנשים לרעה. התנאים הכירו חולשותיהם של בני האדם, וכמה תקנות התקינו כנגדם. השבת אבידה היא אמנם מצוה, אבל אם היא קשורה בהוצאות או אפילו רק באינעיויות אדם עלול לא לראות את המציאה ולהתחמק ממנה: "חזרו להיות מניחין אותה [את הבהמה שנמצאה] ובורחין"³⁹, לכן התקינו בית דין מה שהתקינו. קריאת מגילה בערב היא מצוה, אבל אחרי יום עבודה, ייתכן שאדם יתנמנם באמצע הקריאה; מה דינו? ⁴⁰. וכן מה הדין אם נתנמנו באמצע אכילת קרבן פסח בסוף הארוחה בליל הסדר⁴¹? המשנה קובעת "ישנו כולם לא יאכלו"; אם נתעוררו שוב אינם יכולים לגמור את אכילת הקרבן, שנאכל רק בחבורה אחת, והם נחשבים, על ידי הפסקת השינה, כשתי חבורות. מה שנשאר מן הקרבן צריך אם כן לשרוף כדין נותר.

לא תמיד המשנה דנה על בעיות קלות יחסית. לדוגמה, המשנה⁴² דנה גם ברמאים, בספקולנטים, שמנסים להרוויח על חשבון התקדש על ידי עלית מחירו של קרבן, ששלמו עבורו קודם מחיר יותר זול. למעשי רמאות יותר חמורים מתיחס רבי יוחנן בן זכאי⁴³, "ועל כולן" הוא אומר "אוי לי אם אומר (כלומר, שמא ילמדו הרמאים), אוי לי אם לא אומר (שמא יאמרו הרמאים אין תלמידי חכמים בקיאים במעשה ידינו)". על כל מעשי הרמאות הנזכרים שם הוא אומר: תדעו לכם שאנחנו, מורי ההוראה, אין אנו מנותקים מן החיים, אנחנו מכירים טכסיסים אלה, ואנו פוסקים הלכה גם ביחס אליהם. כיוצא בה ההערה בנוגע לכלאי בגדים "ולא ילבש כלאים... אפילו לגנוב את המכס"⁴⁴. מענין לציין, שהפסקה האחרונה ("אפילו...") חסרה בהרבה ספרים, כי הצנזורה (העצמית?) מחקה אותה, הלא לגנוב את המכס היא פעולה הרווחת מזמן המשנה עד ימינו אנו.

דומה לכך: "פאה אין קוצרין אותה במגלות ואין עוקרין אותה בקרדומות כדי שלא יכו איש את רעהו"⁴⁵. הלכה זו נתקנה מחמת החשש של ריב וקטטות בין העניים. וכן תקנו, שאם "נפל לו עליה (על הפאה)... מעבירין

אותו הימנה" ⁴⁶, כשאחד העניים רצה לחטוף את כל הפאה לעצמו. לפעמים התנהגות העניים גרועה יותר: "עמדו עניים בפניו (בפני עומר השכחה) או שחיפוהו בקש (כדי שבעל הבית ישכח אותו) הרי זה אינו שכחה" ⁴⁷. פעולות אלה גובלות בגזל בעל הבית, ולכן קנסו את העניים, ואין לעומר זה דין שכחה כלל אלא כולו של בעל הבית.

גם הקהל שבא לבית המקדש לשם קיום מצוות נטילת לולב ב"יום טוב הראשון של חג שחל להיות בשבת...". לא היה מחוסן בפני תופעות של אלימות. "והן מחטפין ומכין איש את חבירו" ⁴⁸, עד שחכמים מצאו צורך לתקן תקנה שלא יבואו לידי סכנה. אצל הכהנים הידועים כרתחנים קרו גם מקרים חמורים: "מעשה שהיו שניהן שוין, ורצין ועולין בכבש [כדי לזכות בתרומת הדשן] ודחף אחד מהן את חברו וגפל ונשברה רגלו. וכיון שראו בית דין שבאין לידי סכנה התקינו...". ⁴⁹ הגמרא מספרת על מקרה חמור ביותר ⁵⁰, שאחד הכהנים המתחרים "נטל סכין ותקע לו בלבו", וזאת הייתה העילה לתקנה הכללית של הפייסות שהנהיגו בחלוקת המצוות בעבודת בית המקדש.

כסתם רשלנות של בעל מלאכה תיחשב אם "שייר בה החרש מלמטן או מלמעלן" ⁵¹, כלומר אם בעל המלאכה בעת עשיית הדלת לא טרח למצוא קרשים מתאימים לגודלה, אלא הכניס בה קרש קצר מדי, וכך גוצר מאליו "חור בדלת". שיעורו של חור זה — פחות ממלא האגרופ, עדיין חוצץ בפני טומאה, כמלא האגרופ אינו חוצץ — הוא הנושא בו דנה המשנה שלנו.

צד אחר של החיים בין דלת העם מתגלה לנו בדיני כלים שבלו ונשברו, ועד כמה הם עדיין נחשבים ככלים שחלה עליהם טומאה. משתקפת בהם לעינינו חיי עניות, שבה חיו אנשים אלה ששמרו בקפדנות על דיני טומאה וטהרה על פי הוראת החכמים.

"מטה שנגנב חציה, או אבד חציה, או חלקוה אחין [אחרי מות אביהם] או שותפין" ⁵², האם היא עדיין כלי? וכן אם נשבר חלק ממנה, ולא הספיק לתקנה עד שנשבר חלק נוסף, איך הדין? ⁵³. "בעל הבית חס על כליו" ⁵⁴ ואינו זורק כלי משום פגם בלתי חשוב, עד שהפגם מוציא אותו לגמרי משימוש ⁵⁵, ולכן יש להם שיעוריהם המיוחדים עד שיתבטלו מלהיות כלים. שולחן מצוי ⁵⁶ הוא בעל שלוש רגליים ואינו עוד ראוי לשימוש אם ניטלה

אחת או שתיים מהן; אמנם אם ניטלה גם השלישית שוב אפשר להשתמש בו. ודומה לדין זה דינו של ספסל⁵⁷. גם סנדל אפשר עדיין לנעול אף על פי שנפסקה אחת מאזניו⁵⁸, ורק אם נפסקו שתי האזניים, או אם נתקלקל הסנדל בצורה יסודית אחרת, כגון שנפסקו הסוליים, הוא בטל מחורת כלי. ויש אף עניים מרודים עד כדי שבגדיהם מטולאים כולם מטלאים שהם קטנים משלוש על שלוש אצבעות (בערך 6X6 ס"מ)⁵⁹, שהיא המידה המינימלית של ארג לקבלת טומאה, כי בפחות מכך אין לאדם רגיל שום ערך בטלאים כאלה, והם נחשבים לגבי העני כבגדים לדיני טומאה. אין פלא, שאם "בעל הבית שהיה עובר ממקום למקום"⁶⁰, ואין לו מה לאכול, מותר לו לקחת מתנות עניים, ופטור מלשלם לעניים כשיחזור לביתו, כי "עני היה באותה שעה".

"בית הנופל" נזכר בכמה מקומות בקשר עם דינים שונים. קורה שבעל הקומה התחתונה אינו רוצה להקים שוב את ההריסות, מה על בעל הקומה העליונה "העליה" לעשות? אבל לא תמיד הבית הרעוע נופל כולו. יתכן שנתהווה רק חור בתקרה⁶¹, וכדי לסתום את החור מעמיד בעל העליה מיטה במקומו. ואם נפלה התקרה כולה, אבל לא הבית⁶², יש עילה לדין בין שני הבעלים.

ממשניות אחדות אנו למדים את ההלכה על פי דוגמה הלקוחה מן החיים. קל לנו לתאר את "השולח את בנו [הקטן] אצל חנוני ופונדיון בידו"⁶³, והילד חוזר במבוכה, כי בדרך "שבר את הצלוחית ואיבד את האיסר". משגיות אחרות נראות יותר מלאכותיות עד שנבדוק אותן היטיב⁶⁴. רועה, אדם פשוט מאוד, המדייק בקיום המצוות, עומד ומונה את הטלאים כדי להפריש מהם מעשר בהמה. באמצע הספירה קופצים שני טלאים בבת אחת, והוא מתבלבל בספירתו. מתוך כך הוא קורא לתשיעי עשירי, וכשהוא מרגיש בטעותו "מתקן" אותה וקורא לעשירי תשיעי. לבסוף הוא מבולבל כולו וממשיך במספר עשר אחרי שהגיע כבר הטלה האחד עשר, המשנה מלמדת אותנו ששלושת הבהמות קדושות כמעשר בהמה.

רקע שונה לגמרי יש לדין הבא, מדיני טומאה. "בית הלל אומרים, אדם חלול הוא והצד העליון מביא את הטומאה [כאוהל]"⁶⁵. "היו שנים זה על גבי זה"⁶⁶. אם מתבוננים רואים, שגם דוגמה זו קרובה למציאות. בתוך

הבית שומעים שלוית המת מתקרבת דרך הסמטה הצרה. האנשים בבית סקרנים לראות אותה כשהיא עוברת, ואחד מהם מתכופף דרך החלון ומס-תכל. גם שני רוצה לראות ושוכב על הראשון. לבסוף מתברר, שהעבירו את המת מתחת לאנשים והם גטמאו, ומתעוררת השאלה אם גם הבית טמא. דין טומאה אחר מיוסד על ידיעת הטבע הטובה אצל חכמינו ז"ל. "כזית מן המת בפי העורב"⁶⁷. העורבים הם אוכלי נבלות וקיים חשש שמא נודמנה להם נבלת אדם, ושבשר שבפיו הוא בשר אדם שמטמא באוהל. משום חשש זה התקינו בראש בנין בית המקדש "כלה עורב" בגובה של אמה⁶⁸. העור-בים בוחרים למקום חנייתם צמרות עצים או ראשי גגות גבוהים. "כלה עורב" היה כנראה מתקן של שפודי ברזל או זהב חדים באורך אמה, שמגעו מן העורבים לחנות שם עם הטומאה שבפיהם. לכן כלה עורב דוקא, כי רק אצל עורבים קיים חשש זה. גם המשנה הבאה מגלה לנו ידיעה מדוייקת של הטבע. היונה היא הציפור היחידה, שאינה שותה כדרך שאר הציפורים, שהן טובלות את המקור במים, ממלאות אותו ומרימות אותו כדי שהמים יורמו דרך הושט, אלא על ידי מציצת המים; לכן "כל העופות פוסלין [מי חטאת על ידי שתינתן מהם] חוץ מן היונה, מפני שהיא מוצצת"⁶⁹.

אין פלא שבדינים והנהגות הקשורים עם שמירת שבת בולטת במיוחד מעורבות החכמים בחיים. את השבת חיים ושומרים שבוע שבוע בכל בית, כעשיר כעני, תלמיד חכם כבור. לא מדובר רק בהדלקת הנרות, אלא גם בהטמנת האוכלים כדי שישמר חומם⁷⁰ או בהורדתם לתוך בור המים לשם קירור⁷¹ שלא יתקלקלו מחמת החום. ומה הם כלי העבודה המיועדים למלאכה האסורה בשבת, ובכל זאת מותר להשתמש בהם לשם מטרה המותרת כגון "קורבס (פטיש) לפצע בו את האגוזים"⁷², כשאינן בבית מפצח אגוזים אחר. ואפילו דרושה מומחיות במלבושי נשים לדעת, איך גוהגת [יהודיה] ערבית או מדית⁷³, ומה הם הקשרים שמותר לה לקשור בהם "מפתח חלוקה, וחוטי סבכה, ושל פסיקא (חגורה), ורצועות מנעל וסנדל"⁷⁴ שהיא רגילה לקשור אותם בהם ולפתוח אותם תמיד, ואין זה "קשר של קיימא", קשרים המו-תרים כמו כן גם לנשים אחרות "אלא שדברו חכמים בהווה", והם נתנו קשרים אלה רק כדוגמאות.

צד אחר בניסוח ההלכה, כדי שתתאים לעובדות החיים, אנו רואים בקביעת

מידות במשנה, כלי מדידה לא היו נפוצים ומצויים בידי האנשים כבימינו. לבעל מלאכה או לפועל פשוטים לא היו כלים כאלה בביתו ותחת ידו. בכל זאת לעתים קרובות קורה, וצריך לבצע מדידה לשם קביעת הלכה, וצריך לעשות אותה באמצעים הפשוטים שהם בהשג יד של כל אחד. המשנה מספרת לנו⁷⁶ על מעשה שהיה, שמדרו באמצעים פרימיטיביים בעזרת מקידה (כלי חרס קטן) "לידע אם יש בגיגית פותח טפח או לאו". הרבה משניות קובעות לנו מידה על פי מדידה במכשיר "טבעי", וזאת בלי לוותר על מידה מדוייקת. הרי: "הקורה שאמרו רחבה כדי לקבל אריח, ואריח חצי לבנה של שלשה טפחים, דיה לקורה שתהא רחבה טפח כדי לקבל אריח לארכו"⁷⁸. אין קושי למצוא אריח במבוי כדי למדוד את הקורה שתכשיר את המבוי לטלטול בשבת, בכל זאת מצאה המשנה לנכון להוסיף את החשבון על פי טפחים. וכן: "וביניהם (בין הפסים) כמלא שתי רבקות"⁷⁷. קנה המידה לקוח מן המציאות, מסביב לבאר המים שמביאים שמה את הבקר לשחות. פירוט יתר לא נמצא במשנה, אבל הגמרא שם⁷⁸ מפרטת מספר האמות הדרושות למעבר הרבקות. כשמדובר בעבודה חקלאית מובן שהמידה לקוחה מתוך המציאות החקלאית⁷⁹, כשגם בית שמאי "שלשה תלמים של פתיח" גם בית הלל "מלא העול השרוני" מכנים מידה כזאת, שונים זו מזו, אף על פי ש"קרובים דברי אלו להיות כדברי אלו". גם רבן גמליאל נוהג כך באומרו "כדי שיהא הבקר עובר בכליו"⁸⁰, מידה שהיא על פי הפירוט ארבע אמות. במקום אחר קובע רבי יהודה מידה חקלאית "כמלא רוחב הפרסה"⁸¹, אף על פי שמידה זאת זהה, על פי המפרשים, במדידה המקובלת לטפח. גם במקום אחר המידה לפי התנא קמא "מזון שתי סעודות"⁸² היא מידה עממית, והתנאים נותנים לנו רק בסיפא את המידה המדוייקת.

רבות המידות בקשר לדיני טומאה שהן טבעיות, אולי משום חשיבותן המעשית לעם הפשוט, — "מלא כוש", "מלא מיצה שניה של שיפון", "של קנה"⁸³, "מלא פי מרדע"⁸⁴. גם מידת המרדע המביא את הטומאה, מפורטת במקום אחר: "כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע לא גדול ולא קטן אלא בינוני, איזה הוא בינוני כל שהקפו טפח"⁸⁵. כלי שנמצא ביד כל אחד הוא הנוד, עור שלם של בהמה המשמש להחזיק בו משקים כגון מים או יין. פי הנוד מחוזק על ידי שפופרת, לכן כל אחד מכיר את מידת

"שפופרת הנוד"⁸⁶. בכל זאת מוסברת מידתו הרגילה "כשתי אצבעות חוזרות למקומן"⁸⁷. לעומת זה חולק רבי עקיבא על רבי ישמעאל בכלי חרס ואומר⁸⁸ "אני איני נותן בהן מדה" מוחלטת, רק יחסית לכלים בהם משתמשים. מידת עביו של עץ ארו שלוקחים לטהרתו של המצורע היא "כרביע כרע המטה, אחד לשנים ושנים לארבעה"⁸⁹. כשמשערים את אויר "חצר הכירה", עד כמה הוא מצטרף לטומאת הכירה, "נותן את השפוד מלמעלן למטון"⁹⁰, כי על יד הכירה נמצא תמיד שפוד. אבל כשמודדים בשדה האילן סביב עץ פרי המידה היא "מלא האורה וסלו"⁹¹, כי זאת המציאות אצל האיכר, לעומת המידה "כמלא בוצר וסלו"⁹², כי המדובר על גפנים.

מובן שהיו קיימות מידות רשמיות, תקניות, כפי שנוכרות במשנה "שתי אמות היו בשושן הבירה" הוא "שער המזרחי עליו שושן הבירה צורה"⁹³ של הר הבית, "אחת על קרן מזרחית צפונית ואחת על קרן מזרחית דרומית וכו'"⁹⁴. כנראה היו שם קבועים שני קני מידה, אולי של מתכת, בתוך הקיר, כפי שהיה נפוץ גם בחוץ-לארץ לקבוע את המידות הרשמיות בשערו של בנין ציבורי-מרכזי.

1	עבודה זרה פרק ד' מ"י.	2	שם פרק א' מ"ד.	3	עירובין פרק א' מ"ח.
4	שם מ"ט מ"י.	5	שם מ"י.	6	שבת פרק א' מ"א.
7	סוכה פרק ד' מ"ז.	8	סוכה דף מ"ו ע"ב.	9	סוכה פרק ג' מט"ו.
10	סוכה דף מ"ב ע"א.	11	ירושלמי סוכה פרק ג' ה"א.		
12	כתובות פרק ה' מ"ה.	13	חלה פרק ב' מ"ג.	14	שם מ"ו.
15	שם פרק ג' מ"א.	16	שם מ"ג.	17	טבול יום פרק ד' מ"ב.
18	חלה פרק ג' מ"ד.	19	פסחים פרק ג' מ"ד.	20	ביצה פרק ה' מ"ד.
21	כלים פרק ב' מ"ה.	22	טהרות פרק ב' מ"א.	23	שביעית פרק ט' מ"ה.
24	טבול יום פרק א' מ"א—ב'.	25	מעילה פרק ה' מ"א.		
26	כלים פרק י"ב מ"ז.	27	שם פרק י"ד מ"ו.	28	שם פרק י"ג מ"ו.
29	שם פרק ח' מ"א.	30	שם מ"י.	31	פאה פרק ד' מ"י.
32	שם פרק ז' מ"ג.	33	במדבר כ"ב כ"א.	34	בבא מציעא פרק ו' מ"ג.
35	שם מ"ה.	36	בכורות פרק א' מ"ב.	37	אוצר לשון המשנה.
38	טהרות פרק ז' מ"ט.	39	שקלים פרק ז' מ"ה.	40	מגילה פרק ב' מ"ב.
41	פסחים פרק י' מ"ה.	42	שקלים פרק ה' מ"ה.		
43	כלים פרק י"ז מט"ו.	ראה גם בבא בתרא דף פ"ט ע"ב.			
44	כלאים פרק ט' מ"ב.	45	פאה פרק ד' מ"ד.	46	שם מ"ג.
47	שם פרק ה' מ"ז.	48	סוכה פרק ד' מ"ד.	49	יומא פרק ב' מ"ב.

- 50 יומא דף כ"ג ע"א. 51 אהלות פרק י"ג מ"ג. 52 כלים פרק י"ח מ"ט.
 53 שם מ"ו. 54 סוכה דף ו' ע"א רש"י ד"ה כרימון.
 55 כלים פרק י"ז מ"י. 56 שם פרק כ"ב מ"ב. 57 שם מ"ג.
 58 שם פרק כ"ו מ"ד. 59 שם פרק כ"ח מ"ח. 60 פאה פרק ה' מ"ד.
 61 אהלות פרק י"ב מ"ד. 62 בבא מציעא פרק י' מ"ב—ג.
 63 בבא בתרא פרק ה' מ"ט. 64 בכורות פרק ט' מ"ח.
 65 אהלות פרק י"א מ"ב. 66 שם מ"ד. 67 טהרות פרק ד' מ"ד.
 68 מדות פרק ד' מ"ו. 69 פרה פרק ט' מ"ג. 70 שבת פרק ד' מ"א—ב.
 71 שם פרק כ"ב מ"ד. 72 שם פרק י"ז מ"ב. 73 שם פרק ו' מ"ו.
 74 שם פרק ט"ו מ"ב. 75 שם פרק כ"ד מ"ה. 76 עירובין פרק א' מ"ג.
 77 שם פרק ב' מ"א. 78 עירובין דף י"ט ע"א—ב'.
 79 כלאים פרק ב' מ"ו. 80 שביעית פרק א' מ"ה. 81 כלאים פרק ג' מ"ג.
 82 עירובין פרק ח' מ"ב. 83 כלים פרק ט' מ"ח. 84 שם מ"ז.
 85 שם פרק י"ז מ"ח. 86 מקואות פרק ו' מ"ז. 87 שם.
 88 כלים פרק ב' מ"ב. 89 גגעים פרק י"ד מ"ו. 90 כלים פרק ז' מ"ג.
 91 שביעית פרק א' מ"ב. 92 עדיות פרק ב' מ"ד.
 93 מדות פרק א' מ"ג. 94 כלים פרק י"ז מ"ט.